

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАРКАЗИЙ
САЙЛОВ КОМИССИЯСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ

Д. Аҳмедов, А. Ҳошимхонов

**ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИДА
САЙЛОВ ҲУҚУҚИ ВА
ЖАРАЁНИ**

ТОШКЕНТ — «O'ZBEKISTON» — 2007

67.400.5(5Ў)

А 98

Таҳрир ҳайъати:

*М.Э.Абдусаломов, М.Ҳ.Рустамбоев, М.Ш.Усмонов,
Ш.Х.Файзиев, А.Ш.Раҳмонов, Н.Н.Нурматов*

Ушбу рисолада Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи ва сайлов жараёни тушунчаси, мазмуни, моҳияти, сайлов ҳуқуқининг конституциявий асослари ва тамойиллари, мамлакатимиз қонунчилигининг халқаро ҳуқуқ нормаларига ҳамоҳанглиги, шунингдек, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари кафолатлари ҳамда сайлов жараёнига оид масалалар қисқача баён этилган.

Рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-01-177-9

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2007 й.

КИРИШ

Мустақилликдан сўнг жамиятимизнинг турли соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотлар натижасида эришаётган марра ва ютуқларимиз энг аввало миллий давлатчилигимизни мустаҳкамлаш, жамият ҳаётини демократик анъана ва қадриятлар билан янада бойитиб бориш орқали халқимизга муносиб турмуш даражасини яратиш ва эртанги кунга катта умидлар билан қадам қўйиш имконини бермоқда. Бинобарин, жамиятни янада демократлаштириш, бошқарувни янгилаш жараёнларига дахлдор масалалар изчил ва босқичма-босқич ўтказилаётган давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири сифатида юртбошимизнинг доимий эътиборида бўлиб келмоқда.

Мустақиллик йилларида давлат қурилиши ва бошқарув тизимини ривожлантиришда, хусусан қонунчилик ҳокимиятининг роли ва таъсирини кучайтириш, ижро этувчи ҳокимият органлари ташкилий-ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш, қонунлар ва ҳукумат қарорларини бажариш механизми қандай йўлга қўйилганлиги, демократик усуллардан фойдаланиш, сиёсий партияларнинг фаоллигини ошириш ҳамда жамоатчилик назорати каби масалалар марказий ўринни эгаллаб келмоқда.

Ҳар бир давлатни фақат иқтисодий жиҳатдангина ривожланиши унинг дунё ҳамжамиятида тутган ўрнини белгиламайди. Шунинг учун ҳам ўз олдига фуқаролик жамияти барпо этишни мақсад қилиб қўйган мамлакатлар сиёсий тизимни демократик принциплар асосида шакллантиришлари табиий ҳолдир. Шу жиҳатдан олганда мамлакатимизда сиёсий тизимни демократлаштириш жамиятимиз тараққиёти ҳозирги босқичининг долзарб йўналишидир.

«Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш, мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партиялар ролини кучайтириш тўғрисида»ги конституциявий қонуннинг қабул қили-

ниши, ҳеч шубҳасиз, демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш борасида асосий ва ҳал этувчи роль ўйнади...

Қабул қилинган ушбу ҳуқуқий механизмлар сиёсий партияларнинг мамлакат парламенти фаолиятини ташкил этишда, шунингдек, вакиллик ва ижро ҳокимияти органларини шакллантириш, уларнинг фаолиятини назорат қилишдаги роли ва аҳамиятини тубдан кучайтирди¹.

Халқимизнинг фаоллиги уларнинг сайловлардаги иштироки ва мамлақтимиздаги мавжуд сиёсий партиялар ва ҳаракатлар фаолияти билан бевосита боғлиқ. Мамлақатимиз раҳбари «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» номли маърузасида сиёсий ҳаётни эркинлаштириш масаласига тўхталиб: «сиёсий соҳани эркинлаштириш борасида: авваламбор, аҳолининг сиёсий фаоллигини кучайтириш, жамиятда манфаатлар ва қарама-қарши кучлар ўртасида мувозанатни таъминлайдиган кучли механизмларни шакллантириш зарур»², — деб таъкидлаган эди.

Истиқлолимизнинг илк кунларидан бошлаб, Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов бошчилигида эски мафқурадан воз кечиб, маънавий янгиланишга ва халқимиз онгига миллий истиқлол ғоясини сингдиришга қаратилган сиёсат амалга ошириб келинмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган демократик ислоҳотлар жараёнида сайловларнинг аҳамияти ниҳоятда муҳим бўлиб, сайловлар натижасида мамлакат фуқароларининг давлат ва жамият ишларини бошқаришдаги иштироки таъминланади. Бу эса, халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи эканлигини ифода этади.

Мазкур рисолада фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи ҳамда бу ҳуқуқ таъминланишининг ҳуқуқий асослари, фуқароларнинг президент сайловларида иштироки ва сайлов жараёнига оид ҳуқуқий маълумотлар берилган.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йули. Т.: «Ўзбекистон», 2007 йил, 32—33-бетлар.

² И.А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т.: «Ўзбекистон», 1999 йил, 16-бет.

«...Ҳаётимизда демократик тамойиллар чуқур илдиз отишини истар эканмиз, демократиянинг бош тамойили бўлмиш эркин сайловлар масаласига алоҳида эътибор қаратишимиз лозим»¹.

И.А.КАРИМОВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА САЙЛОВ ҲУҚУҚИГА УМУМИЙ ТАВСИФ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан сўнг жамият ҳаёти тубдан ислоҳ қилинди. Давлат ҳокимияти органларини шакллантириш тартиби ҳам демократик тамойиллар асосида такомиллаштирилди. Демократик давлатнинг асосий белгиларидан бири эркин ва адолатли сайлов тизими жорий қилинганлигидадир. Мамлакатимиз раҳбари юртимизда ҳуқуқий давлат қуриш ва адолатли фуқаролик жамияти барпо этиш вазифаларини амалга ошириш жараёни ҳақида тўхталиб, шундай деган эди: «Бугун ана шу мустаҳкам пойдевор асосида мамлакатимизни жадал ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг янги даври — миллий тараққиётимизнинг кейинги мантиқий босқичи изчил давом этмоқда.

Ушбу босқичнинг муҳим дастурий вазифалари — сиёсий ва иқтисодий ҳаёт, давлат ва жамият қурилишининг барча жабҳаларини янада демократлаштириш ва эркинлаштириш, мустақил суд тизимини мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий фаоллигини ошириш, фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришдан иборатдир»².

Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи ва жараёни тўғрисида гапиришдан аввал сайлов ҳуқуқи тушунчаси тўғрисида тўхталиб ўтсак, мақсадга мувофиқ бўлади.

Сайловлар жамият сиёсий тизимининг вакиллик органларини ҳамда давлат ҳокимиятини шаклланиши билан боғлиқ бўлган муҳим қисмидир. Сайлов тушунчаси мансабдор шахснинг ёки қандайдир органнинг овоз бериш йўли билан ташкил этилишини анг-

¹ И.А. Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т.: «Ўзбекистон», 1999, 310-том.

² И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Т.: «Ўзбекистон», 2007, 3-бет.

латади. Шу боисдан сайлаш учун бир неча муқобил объект мавжуд бўлади ёки, ҳеч бўлмаганда, муқобил объектсиз сайловда сайлашдан воз кечиш имконияти қафолатланиши лозим.

Маълумки, дунёнинг кўпгина ривожланган демократик мамлакатлари давлат қурилиши амалиётида давлат ҳокимияти органлари икки усулда – тайинлаш ва сайлаш йўли билан шакллантирилади. Бу сайлаш усули, қадимдан давлат ҳокимияти олий органлари фаолиятининг қонунийлигини таъминлаган.

Сайлов ҳуқуқи – фуқароларнинг муҳим сиёсий ҳуқуқларидан биридир. Юридик фанда ушбу ҳуқуқ икки турга – объектив ва субъектив сайлов ҳуқуқларига бўлинади.

Объектив сайлов ҳуқуқи деганда, сайлов ҳуқуқи нормалари тизими, яъни асосий принциплар, тизимлар, тартиблар, жараёнлар ва сайловни ташкил қилиш қафолатлари тушунилади.

Субъектив сайлов ҳуқуқи дейилганда эса давлат томонидан маълум бир шахснинг сайловда қатнашишини (фаол бўлмаган сайлов ҳуқуқи ёки фаол сайлов ҳуқуқи) таъминланиши тушунилади. Сайлов ҳуқуқи сиёсий ҳуқуқ ва эркинликлар қаторига киргани учун фақат бирор бир давлатга мансуб фуқароларгагина берилади. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32-моддасига биноан, Ўзбекистон Республикасида сайлов ҳуқуқига фақат Ўзбекистон Республикаси фуқароларигина эга бўладилар.

Фуқароларнинг давлат ишларини бошқаришда, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини сайлов йўли билан шакллантиришда иштирок этиш ҳуқуқи энг муҳим сиёсий ҳуқуқлардан бири ҳисобланади, чунки ушбу ҳуқуқ орқали фуқаролар давлат ва жамият ишларини бошқаришда иштирок этадилар.

Сайлов ҳуқуқининг асосий принциплари конституцияларда, аксарият ҳолларда эса сайловлар ҳақидаги махсус қонунларда мустақкамлаб кўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32-моддасида Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эга эканликлари таъкидланган, Конституциямизнинг 117-моддаси эса айнан сайлов тизимига бағишланган. Шунингдек, «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги, «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги, «Мар-

казий сайлов комиссияси тўғрисида»ги ва «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар бевосита сайлов ҳуқуқини тартибга солувчи қонунлардир.

Сайлов институти билан боғлиқ бўлган фаол ва фаол бўлмаган сайлов ҳуқуқлари каби тушунчалар ушбу жараяннинг моҳиятини англашда муҳим аҳамият касб этади.

Фаол сайлов ҳуқуқи. яъни сайлаш ҳуқуқи ҳар бир фуқаронинг давлатни бошқаришда ўз вакилларини сайлаш билан бевосита иштирок этишини кўзда тутати. Бу ҳуқуққа қонунда белгиланган маълум ёшга етган, муомалага лаёқатли мамлакат фуқаролари эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 117-моддаси 2-бандига биноан, Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшга етган барча фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар. Ёш чегараси турли мамлакатларда турлича белгиланиши мумкин. Бразилия ва Эронда фуқаролар 16 ёшдан, Индонезияда 17 ёшдан сайлаш ҳуқуқига эга бўлсалар, айрим мамлакатларда сайлаш ҳуқуқини олишга бўлган чегара ёш анча юқори қўйилган. Масалан, Малайзия, Марокаш, Боливияда фуқаролар 21 ёшга тўлганидан кейингина сайлаш ҳуқуқига эга бўладилар. Россияда 2002 йил 20 декабрда қабул қилинган қонунга кўра сайлов кунигача 18 ёшга тўлган Россия фуқароси сайлаш ҳуқуқига эга. Францияда ҳам 1974 йил 5 июлдаги қонун билан сайлаш ҳуқуқига эга бўлиш учун белгиланган ёш 18 ёш қилиб белгиланган.

Шунингдек, суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилганлар, озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётганлар сайлаш ҳуқуқидан фойдалана олмайдилар, яъни, озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётганларнинг сайлаш ҳуқуқи вақтинча тўхтатилади.

Фаол бўлмаган сайлов ҳуқуқи, яъни сайланиш ҳуқуқига ҳам маълум ёшга етган, муомалага лаёқатли фуқаролар эга бўладилар. Сайланиш учун ҳам бир қанча талаблар мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига ўттиз беш ёшдан кичик бўлмаган, давлат тилини яхши биладиган, бевосита сайловгача камида ўн йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА САЙЛОВ ҲУҚУҚИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ АСОСЛАРИ

Мамлакатимиз Президенти таъкидлаганидек, «демократиянинг энг муҳим принципи – одамларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, қонуний-ҳуқуқий замин яратиб бериш лозим»¹. Дарҳақиқат, мустақиллик йилларида сайловларнинг ҳуқуқий асосини белгилаб берувчи қонуний асослар яратилди.

Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқининг асосий манбаи Конституциядир. Бошқа қонун ҳужжатлари эса, шу конституциявий асосдан келиб чиқиб қабул қилинади.

Конституциямизда Ўзбекистон Республикасида «халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи» эканлиги (7-модда) ҳамда жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ муҳокамасига тақдим этилиши (9-модда) белгилаб қўйилган.

Мамлакатимизда давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади.

Конституциямизнинг 10-моддасига биноан, «Ўзбекистон халқи номидан фақат у сайлаган Республика Олий Мажлиси ва Президенти иш олиб бориши мумкин.

Жамиятнинг бирон-бир қисми, сиёсий партия, жамоат бирлашмаси, ижтимоий ҳаракат ёки алоҳида шахс Ўзбекистон халқи номидан иш олиб боришга ҳақли эмас».

Конституциямизнинг 117-моддасига биноан, «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти ва вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Овоз бериш ҳуқуқи, ўз хоҳиш-иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади».

Ўзбекистонда ҳар бир фуқаро сиёсий ҳуқуқини сайлов орқали амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ўзлари сайлаб қўйган вакиллари, Президент, вакиллик органи бўлмиш олий қонун чиқарувчи орган – Олий Мажлис, халқ депутатлари тегишли Кенгашлари орқали давлат ишларини бошқаришда иштирок этадилар.

¹ И.А. Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. –Т.: «Ўзбекистон», 1999. 380-бет.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари Президентликка сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг сайлов ҳуқуқи Конституциямизнинг 32-моддасида алоҳида мустаҳкамланган. Бунга кўра, «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади». Шу моддага асосан, мамлакатимиз фуқаролари Президентликка ҳамда тегишли вакиллик органида депутатликка ўзларининг номзодларини қўйишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг сайлов ҳуқуқига тегишли бўлган 60-моддаси ҳам эътиборга лойиқ. Унда «Сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифода-лайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар», деб қайд этилган. Зеро, ҳозирги вақтда Ўзбекистонда мавжуд 5 та сиёсий партиянинг бўлажак Президентлик сайловларида фаол иштироки кутилмоқда.

Ўзбекистон фуқаролари айнан сиёсий партиялар ҳамда сайловчилар ташаббускор гуруҳлари томонидан илгари суриладиган номзодлар орасидан Президентликка номзодларни танлашлари ва уларга овоз бериш ҳуқуқидан фойдаланишлари мумкин. Бу ҳуқуқлар конституциявий асосда ҳимояланган бўлиб, фуқароларнинг давлат ва жамият ҳаётига оид масалаларни ҳал қилишдаги иштирокларини тўлиқ асосда таъминлайди.

Бундан ташқари «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган қонун ҳам фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини белгилаб берувчи қонуний асослардан биридир. Хусусан, Қонуннинг 2-моддасида шундай дейилади:

«Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшга тўлган фуқаролари Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида қатнашиш ҳуқуқига эга.

Ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий аҳволига, ирқий ёки миллий мансублигига, жинси, маълумоти, тили, динга муносабатига, машгулот тури ва хусусиятига қараб Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг сайлов ҳуқуқини бирон-бир тарзда бевосита ёки билвосита чеклаш тақиқланади».

Шунингдек, «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги 1994 йил 5 май қонуни ҳам фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминловчи қонуний асослардандир. Ушбу Қонуннинг 1-моддаси Конституция асосида «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бу ҳуқуқ фуқароларнинг референдумларда, Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида ва ҳокимиятнинг вакиллик органлари сайловида қатнашиши орқали амалга оширилади», тартибда белгиланиб, фуқароларнинг давлат ва жамият ишларини бошқариш ҳуқуқини қонуний асосда кафолатламоқда.

ЎЗБЕКИСТОНДА САЙЛОВ ҲУҚУҚИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Демократик давлатларда умумэтироф этилган тамойиллар асосида шаклланган ва амалда бўлган сайлов ўтказишнинг демократик принциплари мазмун-моҳиятини қуйидаги тартибда санаш мумкин:

- 1) конституциявий давлат тузилишига мос бўлган сайлов тизими ва сайлов ҳуқуқининг замонавийлиги тамойили;
- 2) сайловни ташкил этиш ва уни ўтказишда қонун устуворлигига эришиш тамойили;
- 3) сайловнинг халқчиллиги тамойили;
- 4) сайловнинг тежамкорлигига эришиш тамойили;
- 5) сайловда барқарорлик, ҳаққонийлик, юксак маънавият ва инсон ҳуқуқларининг ҳурмат қилиниши тамойили;
- 6) сайловнинг уюшқоқлигига эришиш тамойили ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва сайловлар ҳақидаги қонунларнинг муҳим хусусиятларидан бири уларнинг умумэтироф этилган халқаро нормаларга мослигидир. Конституциямизнинг 117-моддасига биноан, сайловлар умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқининг асосий принциплари, аввало Конституцияда ва унга мувофиқ тарзда «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонунда аниқ белгилаб қўйилган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- ихтиёрийлик
- яширин овоз бериш ҳуқуқи

— тўғридан-тўғри (бевосита) сайлаш ҳуқуқи.

Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқининг ушбу конституциявий принциплари сайловлар тўғрисидаги халқаро нормаларга тўла мос келади.

Ўзбекистонда халқаро норма ва талаблар асосида демократик ва адолатли сайловларни таъминловчи қонунлар қабул қилинган. Буни биз аввало, Конституциямизнинг сайлов ҳуқуқига оид нормалари ва бошқа тегишли қонунлар мисолида кўришимиз мумкин. Хусусан, 1991 йил 18 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонунининг 3-моддасида «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари Ўзбекистон Республикаси Президентини сайлаш бўйича сайловолди кампаниясида ва овоз беришда ихтиёрий равишда қатнашадилар. Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови бўйича овоз бериш яширин бўлиб, фуқаролар томонидан бевосита амалга оширилади. Фуқароларнинг хоҳиш-ирода билдиришлари устидан назорат этилишига йўл қўйилмайди. Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқароси битта овозга эга», деб белгилаб қўйилган.

Ихтиёрийлик таъмоили, фуқароларга ўз сайлов ҳуқуқини ҳеч бир қаршиликсиз амалга ошириш имкониятини таъминлашга, шунингдек, уларнинг ўзини намоён этиш, йиғинлар ва жамоат бирлашмаларида қатнашиш эркинлиги каби ҳуқуқлари бутун сайлов жараёни давомида риоя этилишига ишончли таъминлашга қаратилган. Бу принцип Ўзбекистоннинг сайлов тўғрисидаги барча қонунларида ўз ифодасини топган. Бундан ташқари, фуқаролар сайловларда қатнашишлари ёки қатнашмасликлари ҳам мумкин. Сайловларда қатнашмаганлик учун жавобгарлик белгиланмайди. Бу эса бошқа баъзи давлатлардан фарқ қилувчи хусусиятларимиздан биридир. Эркин сайлов ҳуқуқининг амалга оширилиши фуқаролар ижтимоий фаоллигининг ошиб боришига хизмат қилади. Бундай жамиятда фуқаролар давлат томонидан турли соҳаларда амалга оширилётган сиёсий ислохотларга бефарқ бўлмайдилар.

Ўзбекистонда сайловлар яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади. Сайловчиларнинг сайловларда яширин овоз беришлари демократияни амалга ошириш шаклларида биридир. Зеро, бундай овоз беришда фуқаролар ўз хоҳиш-истакларини эркин ифода этиш имкониятига эга бўладилар. Конституция ва қонунлар ҳам фуқароларнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдиришлари устидан назорат қилинишини ман этади. Хоҳиш-ирода билдиришнинг яши-

ринлиги, олдиндан овоз бериш ўтказилган тақдирда ҳам, сайлов участкасига келиш имкониятига эга бўлмаган сайловчилар овоз беришини ташкил этишда ҳам таъминланади. Овоз бериш бошланишидан олдин участка сайлов комиссияси раиси комиссиянинг барча аъзолари иштирокида сайлов қутилари текшириб кўриши, пломбалаши ёки муҳрлаши орқали ҳам овоз беришнинг яширинлиги таъминланади.

Бевосита, яъни тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи тамойили Конституция ва сайлов ҳақидаги қонунларимизда аниқ белгилаб қўйилган. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳам бевосита фуқаролар томонидан сайланади. Бу қоида овоз беришни фуқаролар бевосита ўзлари амалга оширишларини англатади. Мазкур принципнинг асосий ва бирдан-бир шарты ҳар бир сайловчи шахсан овоз беришидан иборатдир.

Тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи сайланган шахсларнинг сайловчилар билан мустақкам алоқада бўлишлари, давлат аҳамиятига молик муҳим масалаларни ҳал этишда мунтазам равишда ўзаро мулоқот қилишлари учун зарур шароитлар яратади.

Қонунда сайловчининг бузилган сайлов бюллетенини янгиси билан алмаштириш ҳуқуқи кафолатланади. Сайлов куни ўз турар жойида бўлиш имкониятига эга бўлмаган сайловчилар белгиланган шаклдаги сайлов варақасини олдиндан тўлдириш йўли билан овоз бериш ҳуқуқига эгалар. Саломатлигининг яхши эмаслиги ёки бошқа сабабларга кўра сайлов биносига келиш имкониятига эга бўлмаган сайловчилар учун тегишли участка сайлов комиссияси уларнинг овоз беришини турган жойларда ташкил этади.

Юқоридагилардан ташқари, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида халқаро нормаларга мос равишда сайлов ҳуқуқининг асосий, конституциявий принциплари билан бир қаторда қуйидаги умумий принциплари ҳам ўз ифодасини топган:

- 1) ошкоралик;
- 2) адолатлилик;
- 3) умумийлик;
- 4) тенглик.

Ошкоралик тамойили сайловлар ошкоралик тамойилларига асосланган қонунларга мувофиқ ўтказилишини кўзда тутати. Ошкоралик сайлов жараёнида қонунга хилоф ҳаракатларга чек қўяди. Шундай қилиб, овозларни санаш сайлов участкаси даражасидан тортиб, то Марказий сайлов комиссияси даражасида ҳам ошкора кўрилиб, тас-

диқланган бўлиши шарт. Овозларни санаб чиқишда номзодларнинг ишончли вакиллари, сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмалари вакиллари, маҳаллий ва хорижий кузатувчилар, шунингдек, оммавий ахборот воситалари вакиллари ҳозир бўлиши мумкин. Бу жараёнлар сайловларнинг яширин ўтказиш принципига зид келмайди, балки ҳаққоний асосда ўтишини таъминлайди. Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишдаги ошкоралик принципи Ўзбекистоннинг сайлов тўғрисидаги ҳамма қонунларида ўз аксини топган.

Сайлов комиссиялари фуқароларни ўз ишларидан, сайлов округлари, участкалари тузилганлиги, сайлов комиссияларининг таркиби, уларнинг жойлашган ери ва иш вақтидан воқиф этадилар, сайловчиларнинг ва сайловда иштирок этаётган сиёсий партияларнинг рўйхати билан таништирадидилар, қонунчилик палатаси депутатлигига номзодлар хусусидаги маълумотлар, овоз бериш ва сайлов якунларидан хабардор қиладилар.

Ўз навбатида, оммавий ахборот воситалари сайловга тайёргарликнинг бориши ва сайлов қандай ўтаётганлигини ёритиб борадилар.

Адолатлилик тамойили. Сайлов жараёни барча иштирокчилари учун тенг шароитлар ҳамда сайловчиларнинг барча номзодлар ва уларнинг дастурлари хусусидаги ахборотга эга бўлишларини таъминлаши лозим. Ушбу принцип Ўзбекистоннинг сайлов тўғрисидаги қонунларининг мазмунига сингдириб юборилган. Маълумки, ҳозирги сайлов қонунчилигимизга биноан сиёсий партиялар ва бевосита фуқаролар Президентликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай сайлов ҳуқуқига эга бўлган барча фуқаролар бир хилдаги ҳуқуқ ва имкониятлардан фойдаланадилар. Қонунларда Президентликка номзодларга қўйиладиган талаблар ҳам ҳамма сайланувчилар учун тенг асосларда белгиланган.

Умумий сайлов ҳуқуқи принципи шундан иборатки, Ўзбекистоннинг 18 ёшга тўлган барча фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар, суд томонидан муомаллага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек, суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар бундан мустаснодир. Албатта, сайланувчилар учун ёш цензи (шарти) бир оз юқорироқ белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига ўттиз беш ёшдан кичик бўлмаган, давлат тилини яхши биладиган, бевосита сайловгача камида ўн йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаган Ўзбекистон фуқароси сайланиши мумкин. Сайловда қатна-

шиш учун ёш цензи ва қисман ўтроқлик цензларидан бошқа чекловчи цензларнинг йўқлиги сайлов ҳуқуқининг чинакам ва ҳақиқий умумийлигини кўрсатади.

Ўзбекистонда фуқароларнинг сайловда қатнашишларига кенг ва реал имкониятлар яратилган. Бу сайлов цензларининг камлиги ва адолатли қилиб белгиланганлиги билан ҳам таъминланади.

Мамлакатимиз қонунчилигида назарда тутилган умумий сайлов ҳуқуқи фақат Ўзбекистон фуқароларига тегишли. Фуқаролиги бўлмаган шахслар ва Ўзбекистон ҳудудида яшовчи чет эл фуқаролари сайловда қатнашиш ҳамда Президентликка ва вакиллик органларига сайланиш ҳуқуқига эга эмаслар.

Умумий сайлов ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналарида, касалхоналарда, туғруқхоналарда, санаторийларда ва бошқа шифохоналарда, кемаларда, йирик темир йўл станцияларида, аэропортларда ва шу сингариларда сайлов участкаларини ташкил этиш йўли билан ҳам таъминланади.

Ўзбекистон Республикасининг сайлов тўғрисидаги қонунларида **тенг сайлов ҳуқуқи** принципи мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро — сайловчи бир овозга эга. Фуқаролар жинси, ирқий ва миллий мансублиги, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, машғулотининг тури ва хусусиятларидан қатъи назар тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар.

Ҳарб мамлакатларида дастлаб сайлов ҳуқуқи эркакларгагина ҳос ҳуқуқ бўлиб, аёлларга нисбатан жорий этилмаган эди. Баъзи мамлакатларда жинс цензи узоқ йиллар мобайнида сайлов ҳуқуқини қаттиқ чеклаб келган.

1883 йилда мазкур ценз Янги Зеландияда бекор қилинди, шундан кейинги йилларда, хусусан, иккинчи жаҳон урушидан кейин дунё мамлакатларининг кўпчилигида бу цензга чек қўйилди. 1920 йилда АҚШда, 1928 йилда Англияда, 1944 йилда Францияда, 1945 йилда Италияда, 1956 йилда Грецияда ва 1971 йилда Швейцарияда хотин-қизларга сайлов ҳуқуқи берилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-моддасига биноан, хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар, шунингдек бу ҳуқуқ сайлов жараёнига ҳам тегишлидир.

Сайлов тизимининг демократик моҳияти сайловнинг умумий бўлишида, яъни барча фуқароларнинг сайловда иштирок этишидагина эмас, шунингдек, сайловнинг тенг бўлишида ҳамдир. Умумий

ва тенг сайлов принциплари ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, бир-бирини тўлдиради. Умумий сайлов бўлмаса, тенг сайлов ҳам бўлиши мумкин эмас.

Тенг сайлов ҳуқуқи — 18 ёшга тўлган барча фуқароларнинг сайловда тенг шароитларда қатнашишларини англатади. Сайлов ҳуқуқининг тенглиги тамойили ҳар бир сайловчи фақатгина битта сайловчилар рўйхатига киритилиши, фақат битта овозга эга бўлиб, сайловда тенг асосларда қатнашиши мумкинлигида ўз ифодасини топган. Бу борадаги тенглик сайлов округларини сайловчилар сонининг баробар бўлиши қоидаси асосида тузиш билан ҳам таъминланади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ФУҚАРОЛАРНИНГ САЙЛОВ ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ

Давлатнинг асосий вазифаларидан бири ўз фуқароларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва қўриқлашдан иборатдир. Адолатли фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат қуришни асосий мақсад қилиб олган Ўзбекистон Республикаси ҳам ўзининг Асосий Қонунида юқоридаги вазифани устувор қилиб белгилайди.

Конституциямизнинг 117-моддасига биноан, Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшга тўлган фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар. Вакиллик органларига ва Президентликка сайловлар умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

Конституциямизнинг X боби «Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолатлари»га бағишланган бўлиб, 43-моддасида: «Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустақамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди», — деб таъкидланган.

Жамият сиёсий ҳаётида фуқаролар иштирокини кенгайтириш учун ҳокимиятнинг барча тармоқлари — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти, шунингдек маҳаллий бошқарув органлари сиёсий ва иқтисодий ислохотларни изчил ва оғишмай амалга ошириш жараёнида жамоатчилик фикрининг аҳамияти муҳимдир. Давлат ва жамият бошқарувида фуқароларнинг иштироки, уларнинг объектив воқеликка бўлган муносабатиде тўла намоён бўлади. Бошқарув жараёнидаги бундай муносабат ҳар бир инсоннинг жамият сиёсий ҳаётида ўз ўрнига эга бўлиши, ижтимоий, сиёсий,

иқтисодий мақсад ва манфаатларини қондириш ҳамда уларни амалга ошириш йўлидаги ҳаракатлари асосида юз беради.

Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қандай ҳал қилинганлиги билан белгиланади.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолати дейилганда, давлат томонидан ўрнатилган ёки тасдиқланган, шахслар ва фуқароларга белгилаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликларни амалда таъминлашга қаратилган ҳуқуқий воситалар мажмуи тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бу ҳуқуқ фуқароларнинг референдумларда, Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида ва ҳокимиятнинг вакиллик органлари сайловида қатнашиши орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган сайлов ҳуқуқлари давлат муҳофазасидадир.

Ҳар бир сайловчи бир овозга эгадир. Ўзбекистон Республикасининг 35 ёшдан кичик бўлмаган фуқаролари Ўзбекистон Республикасининг Президенти этиб сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ўзбекистон Республикасининг сайлов кунигача 25 ёшга тўлган фуқаролари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ўзбекистон Республикасининг сайлов кунигача 21 ёшга тўлган фуқаролари ҳокимиятнинг маҳаллий вакиллик органларига сайланиш ҳуқуқига эгадирлар.

Фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини тўғридан-тўғри ёки билвосита чеклашга йўл қўйилмайди, сайлов тўғрисидаги қонунларда белгилаб қўйилган талаблар бундан мустаснодир.

Бундан ташқари фуқаролар сайловда иштирок этаётган сиёсий партиялар ва номзодларнинг келгуси фаолият дастури билан танишишлари мумкин. Ҳар бир фуқаро сайловда фаол иштирок этиши ҳамда номзодни тўғри танлай олиши учун уларнинг келгуси фаолият дастурлари тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлиши лозим.

1994 йил 5 майда Ўзбекистонда «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонун қабул қилинган. Мазкур Қонуннинг 2-моддасида Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Конституция ва бошқа қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган сайлов ҳуқуқлари давлат муҳофазасида эканлиги алоҳида қайд этилган.

Қонунда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари мазмуни яна бир бора эслаб ўтилган ва бу ҳуқуқларни тўғридан-тўғри ёки билвосита чеклашга йўл қўйилмаслиги белгиланган.

Ушбу Қонуннинг 6-моддасига мувофиқ «сайловчилар қарда бўлишларидан қатъи назар, уларга референдумларда, Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида ва ҳокимиятнинг вакиллик органлари сайловларида бевосита қатнашиш ҳуқуқи кафолатланади».

Сайловчилар ўз хоҳиш-иродаларини эркин билдириш ва яширин овоз бериш ҳуқуқига эгадирлар. Участка сайлов комиссиялари овоз беришни махсус ажратилган биналарда ташкил этиб, фуқароларга хоҳиш-иродаларини эркин ва яширин равишда билдириш имкониятини яратадилар.

Сайловчиларнинг хоҳиш-иродаларини билдиришларини назорат этишга йўл қўйилмайди.

Сайловчиларга участка сайлов комиссиясининг биносида сайловчилар рўйхати билан олдиндан танишиб чиқиш имконияти таъминланади.

Бирор бир сабабга кўра сайловчилар рўйхатига вақтида кирмай қолган сайловчи унинг шахси, фуқаролиги ва тураржойини тасдиқловчи ҳужжатга асосан участка сайлов комиссияси томонидан рўйхатга киритилади.

Сайловчилар Президентлик лавозимига кўрсатилган номзодларни ёқлаб ёки уларга қарши ташвиқот юритиш ҳуқуқига эгадирлар.

Бутун сайлов кампанияси кенг ошкоралик асосида тузилади. Ҳар бир сайловчи сайлов давомида сайлов округлари ва участкаларини тузишга, сайлов комиссияларининг таркиби, комиссиялар жойлашган манзил ва иш вақтига, депутатликка номзодларни рўйхатга олиш, овоз бериш ва сайлов яқунларига доир ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга.

Сайловчилар сайловда иштирок этаётган сиёсий партиялар ва номзодларнинг келгуси фаолият дастури билан танишиш ҳуқуқига эгадирлар.

Саломатлигининг ҳолати ёки бошқа сабабларга кўра овоз бериш биносига кела олмайдиган сайловчилар участка сайлов комиссиясига тегишли илтимос билан мурожаат этиш ҳуқуқига эга, бундай ҳолда комиссия овоз беришни ана шу сайловчилар турган жойда ташкил этиши шарт.

Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқаросига унинг сайлов ҳуқуқлари суд йўли билан ҳимоя этилиши, сайлов комиссия-

лари, давлат органлари, мансабдор шахслар ва жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш имкониятлари кафолатланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасида давлат органлари ва фуқаролар ўртасида келиб чиқадиган муайян зиддиятларни ҳал этиш тартиби кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида»¹ ги (янги таҳрири) ва 1995 йил 30 августда қабул қилинган «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида» ги қонунларида фуқароларнинг ҳуқуқий соҳалардаги мурожаатларининг асосий қоидалари, уни кўриб чиқиш тартиби, муддати ва ҳал этиш принциплари белгиланган². Ушбу қонуннинг 1-моддасига кўра, ҳар бир фуқаро давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ёки мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари (қарорлари) билан ўз ҳуқуқлари ёки эркинликлари бузилган деб ҳисобласа, шикоят билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Сайлов комиссияларига Марказий сайлов комиссияси, округ сайлов комиссияси ва участка сайлов комиссиялари киради. **Давлат органи** — давлатнинг муайян вазифа ва функциялари юклатилган, махсус бошқарув ва тартибга солиш ваколатини амалга оширувчи давлат ҳокимиятининг бир бўғинидир. **Мансабдор шахс** — ташкилий-бошқарув ёки маъмурий хўжалик ваколатлари берилган шахс. **Жамоат бирлашмаси** — ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини бирга-лиқда рўёбга чиқариш учун бирлашган, фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилмадир.

Сайлов комиссияларининг хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан берилган шикоятларни кўриш муддати ва тартиби Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 272-моддасида

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида» ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. — Т., 2003. №1, 21-м.

² Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида» ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. — Т., 1995. №9, 183-м.

белгилаб берилган. Унга кура, сайлов комиссиясининг хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан берилган шикоят суд томонидан шикоят берилган кундан эътиборан уч кундан кечиктирмай кўриб чиқилиши, агар сайловга олти кундан кам вақт қолган бўлса, дарҳол кўриб чиқилиши шарт.

Шикоят суд томонидан аризачини ва тегишли сайлов комиссиясининг вакилини, шунингдек, прокурорни, агар шикоят аризачига эмас, балки бошқа фуқарога дахлдор бўлса, ўша шахсни ҳам чақирган ҳолда кўриб чиқилади. Бу шахсларнинг келмаслиги ишни кўриб чиқишга тўсқинлик қилмайди.

Суднинг ҳал қилув қарори чиқарилиши биланоқ, у дарҳол тегишли сайлов комиссиясига ва аризачига топширилади.

Бинобарин, умумхалқ сайловлари орқали Президентлик институтини ва давлат ҳокимият вакиллик органларини шакллантириш, ўз навбатида, демократик-ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим белгисидир. Сайловлар мамлакат аҳолисининг кайфияти ва кимни қандай йўналишни афзал билишини намоён этувчи кўрсаткич сифатида ҳам катта аҳамият касб этади. «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонун мустақиллик даврида қабул қилинган дастлабки қонунлардан бўлиб, ундаги нормалар халқаро андозаларга тўлиқ жавоб беради.

Сайлов ҳуқуқини амалга ошириш учун фуқаролар аввало сайлов комиссиясида рўйхатга олинishi лозим.

Сайловчилар рўйхати деб муайян жойда ташкил этилган, сайлов участкаси жойлашган ҳудуддаги фуқароларни, яъни сайлов ҳуқуқига эга бўлган, шу ҳудудда доимий ёки вақтинчалик асосда рўйхатда туриб яшаётган шахсларни белгиланган тартибда рўйхатга киритишига айтилади.

Сайловчилар рўйхати сайлов ҳуқуқига эга бўлган фуқароларнинг тураржойи, исми, шарифи тўғрисидаги маълумотларни расмий равишда акс эттириш асосида тузилиб, у муайян ҳудуддаги сайловчилар тўғрисидаги маълумотларни аниқлаштиришда, сайлов жараёнида фуқароларнинг қатнашганлик даражасини ойдинлаштиришда ва бу участкадаги фуқаролар қайси номзод ва қайси партия дастурини ёқлаб овоз берганликларини билиб олишда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Сайловчилар рўйхатидаги ноаниқликлар деганда сайлов жараёнини қонуний асосда ўтказиш ва бунинг натижасида адолатли якуний ҳулосага келиш керак бўлган ҳолатларга тўсқинлик қилувчи, муай-

ян ҳудудда ташкил этилган сайлов участкаси рўйхатларидаги хато ва камчиликлар тушунилади.

Сайловчилар рўйхатидаги ноаниқликлар деганда, бир сайлов участкасида бир хил фамилия ва исмга эга бўлган бир неча фуқаролар бўлиши мумкинлиги каби ҳолат назарда тутилиши мумкин. Шу сабабли, рўйхатдаги фуқаро қайси бир маълумот ўзи тўғрисидалигини билолмай чалкашликларга дуч келиши мумкин.

Сайлов жараёнида сайловчиларга участка сайлов комиссиясининг биносида сайловчилар рўйхати билан олдиндан танишиб чиқиш имконияти таъминланади.

Сайловчилар рўйхатидаги хато ва камчиликлар тўғрисида сайлов комиссиясига арыз қилиш ҳуқуқи деганда юқоридаги камчиликларни бартараф этишни талаб қилиб, ўзи яшайдиган ҳудуддаги сайлов комиссиясига мурожаат қилиш ҳуқуқи тушунилади. Чунки сайлов ҳуқуқи фуқароларнинг жамият ва давлат ҳаётидаги энг муҳим масалаларни ҳал қилишга қаратилган сиёсий ҳуқуқларидан биридир. Бу ҳуқуқларни амалга оширишда эса ҳеч қандай ҳолат тўсиқ бўлиши мумкин эмас. Агар бундай ҳолатлар юзага келса, участка сайлов комиссияси йигирма тўрт соат ичида бундай аризани кўриб чиқиб, хатони тузатиши ёки аризачига унинг аризаси асосли тарзда рад этилганлиги тўғрисидаги маълумотномани тақдим этиши лозим. Бу ҳолат Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонуни талабларига ҳам мос келади. Асосли тарзда рад этиш дейилганда, рад этиш учун қандай ҳолатлар далил бўла олиши, бундай қарорга келиш учун қайси қонун ҳужжатлари ҳуқуқий асос бўла олиши мумкинлиги ва вазиятдан келиб чиқувчи бошқа ҳолатлар инobatга олинади ҳамда бу қарор қонунда белгиланган муддатларда фуқароларга тақдим этилади.

Бундан ташқари, сайловчиларнинг ҳуқуқлари суд йўли билан ҳам ҳимоя қилинади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ САЙЛОВИ ЖАРАЁНИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови жараёни қуйидаги босқичларга бўлинади:

- 1) сайлов кампанияси бошланганлигини эълон қилиш;
- 2) сайлов округлари ва участкаларини тузиш; округ ва участка сайлов комиссияларини тузиш;
- 3) фуқароларни сайловчилар рўйхатига киритиш;

- 4) номзодлар кўрсатиш ва уларни рўйхатга олиш;
- 5) сайловолди ташвиқоти;
- 6) овоз бериш ва сайлов натижаларини аниқлаш;
- 7) сайловнинг яқунларини эълон қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови бўйича сайлов кампанияси бошланганлиги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколат муддати тугашидан камида уч ой олдин Марказий сайлов комиссияси томонидан оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади. Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сайлов кампанияси бошланганлигини билишлари лозим.

Сайлов кампанияси сайлов жараёни бошланганлигининг дастлабки босқичидир.

Сайлов округлари ва участкаларини тузиш; округ ва участка сайлов комиссияларини тузиш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини ташкил этиш ва уни ўтказиш қўйидаги сайлов комиссиялари томонидан амалга оширилади:

- Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси;
- Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини ўтказувчи округ сайлов комиссиялари;
- Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини ўтказувчи участка сайлов комиссиялари.

Марказий сайлов комиссияси «Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ тузилади.

Марказий сайлов комиссиясининг мажлислари, агар уларда комиссиянинг мажлис бўладиган кундаги мавжуд таркибининг камида учдан икки қисми ҳозир бўлса, ваколатли ҳисобланади.

Марказий сайлов комиссияси қўйидаги ваколатларга эга:

1) Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида сайлов тўғрисидаги қонуннинг ижросини назорат қилади ва унинг бир хил тарзда қўлланилишини таъминлайди, сайловни ташкил этишга доир масалалар юзасидан ўз ваколатлари доирасида йўриқномалар чиқаради ҳамда тушунтиришлар бериб боради;

2) сайлов комиссиялари фаолиятини йўналтириб боради; Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини ўтказувчи округ сайлов комиссияларининг қарорларини, агар бу қарорлар ушбу Қонунга зид бўлса, бекор қилади; сайлов комиссиялари таркибига ўзгартишлар киритиш тартибини белгилайди;

3) сайлов округларини тузади, уларга ном ва тартиб рақами беради;

4) Ўзбекистон Республикасидан ташқарида тузиладиган сайлов участкаларини қайси сайлов округига биркитиш тўғрисидаги масалаларни ҳал этади;

4-1) Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар кўрсатган сиёсий партияларнинг, сайловчилар ташаббускор гуруҳларининг тегишли ҳужжатларини қабул қилиб олади;

5) Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларнинг сайлов кампаниясида иштирок этишлари учун тенг шароитларни таъминлайди;

6) оммавий ахборот воситаларининг сайлов кампаниясида иштирок этиши ва улардан ушбу Қонунга мувофиқ фойдаланилиши тартибини белгилайди;

7) пул маблағларини сайлов комиссияларига тақсимлайди; сайлов комиссияларининг бинолар, транспорт ва алоқа воситалари билан таъминланишини назорат қилади ҳамда сайловни моддий-техника жиҳатидан таъминлашнинг бошқа масалаларини кўриб чиқади;

8) Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловига доир сайлов бюллетенларининг ва варақаларининг, сайловчилар рўйхатининг, сайлов комиссиялари баённомаларининг, сайловга оид бошқа ҳужжатларнинг шаклларини, сайлов қутиларининг ва сайлов комиссиялари муҳрларининг намуналарини, сайловга доир ҳужжатларни сақлаш тартибини белгилайди;

9) давлат органлари, сиёсий партиялар, сайловчилар ташаббускор гуруҳлари ва бошқа жамоат бирлашмалари вакилларининг сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказиш билан боғлиқ масалалар юзасидан ахборотларини эшитади;

10) Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларни рўйхатга олади, сайловнинг республика бўйича умумий яқунларини чиқаради, сайлов яқунлари тўғрисидаги ахборотларни матбуотда эълон қилади;

10-1) сайланган шахсга Ўзбекистон Республикаси Президенти этиб сайланганлиги тўғрисида намунаси қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган гувоҳнома топширади;

11) сайлов комиссияларининг қарорлари ва хатти-ҳаракатлари устидан тушган ариза ҳамда шикоятларни кўриб чиқади ва улар юзасидан узил-кесил қарорлар чиқаради;

12) Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисидаги қонун жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўладиган тарзда бузилганлиги ҳақидаги материалларни прокуратура органларига оширади;

13) Ўзбекистон Республикасининг қонунларига мувофиқ ўзга ваколатларни амалга оширади.

Марказий сайлов комиссияси сайлов округлари рўйхатларини сайловчилар сонини ҳамда округ сайлов комиссиялари қаерда жойлашганлигини кўрсатган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловига камида етмиш беш кун қолганида эълон қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини ўтказувчи сайлов округларини Марказий сайлов комиссияси Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри чегаралари доирасида тузади.

Округ сайлов комиссияси Марказий сайлов комиссияси томонидан сайловга камида етмиш кун қолганида комиссиянинг раиси, раис ўринбосари, котиби ва камида 6-8 нафар аъзосидан иборат таркибда тузилади. Округ сайлов комиссиясининг шахсий таркиби Марказий сайлов комиссиясининг қарори билан тасдиқланади.

Округ сайлов комиссияси участка сайлов комиссиясининг ва овоз бериш биносининг жойлашган ерини кўрсатган ҳолда ҳар бир сайлов участкасининг чегаралари тўғрисида сайловчиларни хабардор этишни ташкил қилади.

Округ сайлов комиссияси қуйидаги ваколатларга эга:

1) бутун округ ҳудудида ушбу Қонуннинг ижросини назорат қилади ва унинг бир хил тарзда қўлланилишини таъминлайди;

2) сайлов участкаларини тузади, уларнинг округ бўйича тартиб рақамини белгилайди, манзилини кўрсатган ҳолда уларнинг рўйхатини эълон қилади, участка сайлов комиссияларининг фаолиятини мувофиқлаштириб боради;

3) Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларнинг сайлов кампаниясида иштирок этишлари учун тенг шароитларни таъминлайди;

4) сиёсий партиялар, сайловчилар ташаббускор гуруҳлари вакилларининг, сайлов округи ҳудудида жойлашган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар раҳбарларининг сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказиш билан боғлиқ масалалар юзасидан ахборотларини эшитади;

5) сайловчиларнинг рўйхатлари тузилишини ва уларнинг ҳамма танишиб чиқиши учун тақдим этилишини кузатиб боради;

6) пул маблағларини участка сайлов комиссияларига тақсимлайди, сайлов комиссияларининг бинолар, транспорт ва алоқа воситалари билан таъминланишини назорат қилади ҳамда сайловни моддий-техника жиҳатидан таъминлашнинг бошқа масалаларини кўриб чиқади;

7) округ бўйича сайлов якунларини чиқаради ва маълумотларни Марказий сайлов комиссиясига тақдим этади;

8) участка сайлов комиссияларининг қарорлари ва хатти-ҳаракатлари устидан тушган ариза ҳамда шикоятларни кўриб чиқади ва улар юзасидан қарорлар қабул қилади;

9) Қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Сайлов участкалари туманлар, шаҳарлар, шаҳарлардаги туманларнинг чегараларини инobatга олган ҳолда, сайловчиларга мумкин қадар кўпроқ қулайлик яратиш мақсадида тузилади. Сайлов участкалари ҳарбий қисмларда ҳам тузилади ва қисмлар жойлашган ердаги сайлов округларига киради. Бу ҳам фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини тўлиқ таъминлашга қаратилган ҳолатлардан биридир.

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузурида, санаторийлар, дам олиш уйлари, касалхоналар ва бошқа доимий ишлайдиган даволаш муассасаларида, фуқароларнинг олис ва бориш қийин бўлган ерлардаги тураржойларида сайлов участкалари тузилиши мумкин. Бу сайлов участкалари ўзлари жойлашган ҳудуддаги сайлов округларига киради. Ўзбекистондан ташқарида тузиладиган сайлов участкаларини сайлов округига бириктириш тўғрисидаги масала Марказий сайлов комиссияси томонидан ҳал этилади.

Сайлов участкалари туман, шаҳар ҳокимликларининг тақдимномасига биноан округ сайлов комиссиялари томонидан тузилади. Ҳарбий қисмларда сайлов участкалари қисмлар ёки ҳарбий қўшилмалар командирларининг тақдимномасига биноан округ сайлов комиссиялари томонидан тузилади. Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузурида сайлов участкалари Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг тақдимномасига биноан Марказий сайлов комиссияси томонидан тузилади.

Сайлов участкалари, қоида тариқасида, камида 20 нафар ва кўпи билан 3000 нафар сайловчидан иборат этиб тузилади.

Сайлов участкалари сайловга камида олтмиш кун қолганида тузилади. Ҳарбий қисмларда, Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузурида, шунингдек олис ва бориш қийин бўлган ерларда ҳам сайлов участкалари ана шу муддатда, айрим ҳолларда эса истисно тариқасида сайловга камида беш кун қолганида тузилади.

Участка сайлов комиссияси округ сайлов комиссияси томонидан сайловга камида қирқ кун қолганида 5—19 нафар аъзодан, шу жумладан раис, раис ўринбосари ва котибдан иборат таркибда тузилади. Агар комиссия 7 нафаргача аъзодан иборат таркибда тузилса, раис ва котиб сайланади. Участка сайлов комиссиясининг шахсий таркиби округ сайлов комиссиясининг қарори билан тасдиқланади.

Участка сайлов комиссияси аъзоларининг сони зарур ҳолларда кўпайтирилиши ёки камайтирилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузуридаги участка сайлов комиссияси раиси вазифасини ваколатхоналарнинг раҳбарлари амалга оширади.

Участка сайлов комиссиясининг ҳам ваколатлари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборатдир:

- 1) участка бўйича сайловчиларнинг рўйхатини тузади;
- 2) сайловчиларни сайловчилар рўйхати билан таништиради, рўйхатдаги ноаниқликлар ҳақидаги аризаларни қабул қилади ва кўриб чиқади ҳамда тегишли ўзгартишлар киритиш масаласини ҳал қилади;
- 3) сайлов куни ўз яшаш жойида бўлиш ва овоз беришда қатнашиш имконияти бўлмаган сайловчилардан сайлов конвертларини қабул қилади;
- 4) сайлов ўтказиладиган кун ва овоз бериладиган жой ҳақида аҳолини хабардор қилади;
- 5) овоз бериладиган бинолар ва сайлов қутилари тайёрлаб қўйилишини таъминлайди;
- 6) сайлов куни сайлов участкасида овоз берилишини ташкил этади;
- 7) сайлов участкасида берилган овозларни ҳисоблаб чиқади;
- 8) сайловга тайёргарлик кўриш ва овоз беришни уюштириш масалаларига доир ариза ва шикоятларни кўриб чиқиб, улар юзасидан қарорлар қабул қилади;
- 9) Қонунларга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Қузатувчилар. Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишга доир барча тадбирларда, шунингдек сайлов куни овоз бериш хона-

ларида ва овозларни санаб чиқишда Президентликка номзодлар кўрсатган сиёсий партиялардан, сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан биттадан кузатувчи, оммавий ахборот воситаларининг вакиллари, бошқа давлатлар, халқаро ташкилотлар ва ҳаракатлардан кузатувчилар қатнашиш ҳуқуқига эгадирлар. Уларнинг ваколатлари тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланган бўлиши керак.

Сайловлар ўтказиш жараёнида хорижий ҳамда маҳаллий кузатувчиларнинг ҳозир бўлиши сайлов ўтказиладиган давлат учун сайлов жараёнининг обрўсини ошириши мумкин эканлиги халқаро ҳужжатларда эътироф этилган. Бундай кузатувчилар сайлов жараёнига аралашмаганлари ҳолда, маълум давлатда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини амалга оширишлари учун қай даражада шароит яратилганлигига ва шунинг натижаси ўлароқ мамлакатдаги демократик жараённинг қандай кечаётганлигига баҳо берадилар.

ФУҚАРОЛАРНИ САЙЛОВЧИЛАР РЎЙХАТИГА КИРИТИШ

Сайлов кунига қадар ёки сайлов куни 18 ёшга тўлган, рўйхат тузилаётган вақтда муайян сайлов участкаси ҳудудида доимий истиқомат қилган Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари сайловчилар рўйхатига киритиладилар.

Сайловчи бошқа сайлов участкаларида сайловчилар рўйхатига киритилиши мумкин эмас.

Сайловчилар рўйхатини ҳар бир сайлов участкасида участка сайлов комиссияси тузади ҳамда унинг раиси ва котиби имзолайди. Участка сайлов комиссияси жамоатчилик вакилларини рўйхат тузиш ишида қатнашишга жалб этиши мумкин.

Туман ва шаҳар ҳокимликлари сайловчилар ҳисобга олинишини таъминлайдилар ва участка сайлов комиссияларига тегишли ҳудудда яшайдиган сайловчилар тўғрисида сайловчиларнинг рўйхатини тузиш учун зарур маълумотларни берадилар.

Ҳарбий қисмлардаги ҳарбий хизматчи-сайловчиларнинг, шунингдек ҳарбий хизматчиларнинг ҳарбий қисмлар жойлашган туманларда яшовчи оила аъзолари ва бошқа сайловчиларнинг рўйхати ҳарбий қисмларнинг командирлари тақдим этадиган маълумотлар асосида тузилади. Ҳарбий қисмлардан ташқарида яшовчи ҳарбий хизматчилар истиқомат жойидаги сайловчиларнинг рўйхатига умумий асосларда киритилади.

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузурида, санаторий ва дам олиш уйларида, касалхоналарда ва бошқа доимий ишлайдиган даволаш муассасаларида тузилган сайлов участкалари бўйича сайловчиларнинг рўйхати мазкур муассасаларнинг раҳбарлари томонидан тақдим этиладиган маълумотлар асосида тузилади.

Сайловчилар рўйхатида сайловчиларнинг фамилиялари овоз беришни уюштириш учун қулай тартибда кўрсатилади.

НОМЗОДЛАР КЎРСАТИШ ВА УЛАРНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатиш ҳуқуқига сиёсий партиялар ва бевосита фуқаролар эгадирлар.

Конституциямизнинг 12-моддасида белгиланганидек, мамлакатда ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Бу эса ўз-ўзидан жамиятда сиёсий плюрализмнинг вужудга келишини кафолатлайди.

Фуқароларнинг ташаббускор гуруҳи — бу сайлаш ҳуқуқига эга бўлган, камида уч юз нафар фуқаро томонидан тузиладиган, ўз ичидан давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатлигига ёки Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар гуруҳидир.

Сиёсий партиялар ва фуқароларнинг ташаббускор гуруҳларидан кўрсатилган номзодлар ҳам ўз дастурлари ва келгусида қилинадиган фаолиятлари тўғрисида сайловолди учрашувларида сайловчиларни таништиришлари ҳамда уларни қизиқтирган саволларга жавоб беришлари лозим.

Сиёсий партиялар ва ташаббускор гуруҳлар номзодларининг дастурлари — номзоднинг сиёсий, ижтимоий, маданий ва иқтисодий соҳаларга оид муаммоларни ҳал қилиш ва уларнинг истиқболини белгилашга йўналтирилган мақсадли режаси бўлиб ҳисобланади.

Сиёсий партиялар ва ташаббускор гуруҳлар номзодларининг дастурлари давлатнинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши қаратилган бўлмаслиги, уларда уруш, миллий, ирқий ва диний адоват тарғиботи, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини камситувчи хатти-ҳаракатларга даъват бўлмаслиги керак. Номзод қилиб рўйхатга олинган шахс сайловчилар билан учрашувлар

ўтказиш, телевидение кўрсатувлари ва радио эшиштиришларида қатнашиш ҳуқуқига эга. Сайловчилар сайловда иштирок этаётган сиёсий партиялар ва айрим номзодларнинг келгуси фаолият дастури билан танишиш ҳуқуқига эга эканлиги, ўз навбатида, ҳар бир фуқароннинг давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатлигига, Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг келгуси фаолияти дастурлари тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлишига имкон яратади.

Сиёсий партия сайлов кампанияси бошланганлиги эълон қилинган кундан камида олти ой олдин Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган, сайловда иштирок этишини қўллаб-қувватловчи сайловчиларнинг имзосини тўплаган тақдирдагина Президентликка номзодлар кўрсатиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар кўрсатиш сайловга олти беш кун қолганида бошланади ва қирқ беш кун қолганида тугайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар кўрсатиш сиёсий партияларнинг юқори органлари ҳамда сайловчилар ташаббускор гуруҳи йиғилиши томонидан амалга оширилади.

Сиёсий партиянинг юқори органи, сайловчилар ташаббускор гуруҳи Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига биттадан номзод кўрсатиши мумкин.

Сиёсий партия Ўзбекистон Республикаси Президентлигига фақат ўз партияси аъзолари орасидан ёки партиясизни номзод этиб кўрсатишга ваколатлидир, сайловчилар ташаббускор гуруҳи эса Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодни, башарти мазкур номзод у ёки бу сиёсий партияга мансуб бўлмаса, кўрсатишга ҳақлидир. Номзод фақат битта сайловчилар ташаббускор гуруҳидан ўз номзоди овозга қўйилишига розилик бериши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатиш тўғрисида баён-нома тузилади.

Сиёсий партиянинг раҳбари, сайловчилар ташаббускор гуруҳининг ваколатли вакили Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодни рўйхатга олишни илтимос қилиб, Марказий сайлов комиссиясига ариза билан мурожаат этади. Аризага қуйидагилар илова қилинади:

сиёсий партия юқори органининг, сайловчилар ташаббускор гуруҳининг Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатиш тўғрисидаги қарори;

сиёсий партия юқори органи мажлисининг, сайловчилар ташаббускор гуруҳи йиғилишининг Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатиш тўғрисидаги баённомаси, унда Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган санаси, касби, лавозими (машғулотининг тури), иш ва яшаш жойи, партияга мансублиги кўрсатилади;

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг ўз номзоди овозга қўйилишига рози эканлиги тўғрисидаги аризаси;

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига кўрсатилган номзодни қўллаб-қувватловчи имзо варақалари. Сиёсий партия томонидан тақдим этилган имзо варақалари Ўзбекистон Республикаси жами сайловчиларининг умумий сони камида беш фоизининг, камида саккизта маъмурий-ҳудудий тузилма намояндаси бўлган сайловчиларнинг имзосини қамраб олган бўлиши керак. Маъмурий-ҳудудий тузилмалардан бирида (Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳри) сиёсий партия имзолар умумий миқдорининг кўпи билан саккиз фоизини тўплаши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатган сайловчилар ташаббускор гуруҳи республика сайловчилари умумий сонининг камида беш фоизи миқдориди, камида саккизта маъмурий-ҳудудий тузилма (Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳри) намояндаси бўлган сайловчилардан номзодни қўллаб-қувватловчи имзо тўплаши керак. Маъмурий-ҳудудий тузилмалардан бирида (Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳри) сайловчилар ташаббускор гуруҳи имзолар умумий миқдорининг кўпи билан саккиз фоизини, энг аввало Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод кўрсатилаётган маъмурий-ҳудудий тузилма сайловчиларининг имзосини тўплаши мумкин.

Сиёсий партия, сайловчилар ташаббускор гуруҳи уларнинг ваколатли вакилига рўйхатга олинганлик гувоҳномаси берилганидан кейингина. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодни қўллаб-қувватлаш юзасидан сайловчилар имзосини тўплашга ҳақли. Бу санага қадар тўпланган имзолар ҳисобга олинмайди.

Сайловчилар фақат битта номзодни қўллаб-қувватлаб, бир мартагина имзо қўйишга ҳақли. Бунда сайловчи ўз фамилиясини, исмини, отасининг исмини, туғилган йилини (ёши ўн саккизда бўлса, қўшимча равишда туғилган куни ва ойини), яшаш жойи манзили-

ни, паспортининг серияси ва тартиб рақамини, шунингдек имзо қўйган санани кўрсатади.

Имзо варақасини имзо тўплаган шахс ўз фамилиясини, исмини, отасининг исмини, яшаш жойи манзилини, паспортининг серияси ва тартиб рақамини кўрсатган ҳолда, шунингдек тегишли сиёсий партиянинг туман, шаҳар тузилмаси раҳбари, сайловчилар ташаббускор гуруҳининг ваколатли вакили тасдиқлайди.

Сайловчилар имзосини тўплаш иш, хизмат, ўқиш, яшаш жойида, сайловолди тадбирларида, шунингдек ташвиқот юритиш ва имзо тўплаш қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа жойларда олиб борилади. Имзо тўплаётган шахс томонидан сайловчиларни мажбур қилиш ва уларни пора эвазига ўзига оғдириб олишнинг ҳар қандай шакли қонунда белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Имзо тўплаш тамомланганидан сўнг сиёсий партиянинг, сайловчилар ташаббускор гуруҳининг ваколатли вакили Қорақалпоғистон Республикаси, ҳар бир вилоят ва Тошкент шаҳри бўйича алоҳида-алоҳида қилиб тикилган имзо варақаларини Марказий сайлов комиссиясига топширади.

Ҳужжатларни тақдим этган шахсга Марказий сайлов комиссияси ҳужжатлар қабул қилиб олинган сана ва вақт кўрсатилган маълумотнома беради.

Марказий сайлов комиссияси тақдим этилган ҳужжатларни етти кунлик муддат ичида текшириб чиқади ва уларнинг ушбу Қонун талабларига мувофиқлиги тўғрисида хулоса беради.

Имзо варақаларида имзолар сохталаштирилган тақдирда Марказий сайлов комиссияси сиёсий партиядан, сайловчилар ташаббускор гуруҳидан улар кўрсатган номзодни рўйхатга олиш учун ҳужжатлар қабул қилишни рад этади.

Марказий сайлов комиссияси рўйхатга олиш учун тақдим этилган ҳужжатларда аниқланган номувофиқликлар ва ушбу Қонун талабларидан четга чиқиш ҳоллари тўғрисида тегишли сиёсий партияларнинг раҳбарларига, сайловчилар ташаббускор гуруҳининг ваколатли вакилига белгиланган тартибда маълум қилади.

Марказий сайлов комиссияси Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларни рўйхатга олиш учун ҳужжатларни қабул қилишни рўйхатга олиш муддати тугашига етти кун қолганида тўхтади.

Марказий сайлов комиссияси Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларни рўйхати «Ўзбекистон Республикаси Пре-

зиденти сайлови тўғрисида»ги қонуннинг 24-2-моддасида белгиланган ҳужжатлар асосида рўйхатга олади.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод этиб рўйхатга олинган шахсга «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонуннинг 25-моддасига мувофиқ рўйхатга олинганлик гувоҳномаси берилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларни рўйхатга олиш сайловга ўттиз беш кун қолганида тугалланади.

Ишончли вакил — бу Ўзбекистон Республикаси Президентлигига ёки давлат ҳокимияти вакиллик органи депутатлигига номзоднинг тақдимномасига кўра тегишли сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинадиган, номзодга сайлов кампаниясини ўтказишда бевосита ёрдам берадиган, уни сайлаш учун тарғибот олиб борадиган, номзоднинг манфаатини давлат ва жамоат ташкилотлари, сайлов комиссиялари билан бўладиган муносабатларда ҳимоя қиладиган Ўзбекистон Республикаси фуқаросидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод 15 нафарга қадар ишончли вакилларга эга бўлишга ҳақлидир. Ишончли вакиллар номзодга сайлов кампаниясини ўтказишда ёрдам берадилар, уни Ўзбекистон Республикасининг Президенти этиб сайлаш учун тарғибот олиб борадилар. Давлат ва жамоат ташкилотлари сайлов комиссиялари билан бўладиган муносабатларда номзоднинг манфаатини ҳимоя қиладилар. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг тақдимномасига кўра ишончли вакилларни Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси рўйхатга олади. Марказий сайлов комиссияси уларга тегишли гувоҳномалар беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар рўйхатга олинганидан кейин беш кунлик муддат ичида Марказий сайлов комиссияси рўйхатга олинганлик тўғрисидаги хабарни Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзоднинг фамилиясини, исми ва отасининг исмини, туғилган йилини, партиёга мансублигини, эгалаб турган лавозимини, иш ва яшаш жойини, шунингдек уни номзод этиб кўрсатган сиёсий партиёни ёки сайловчилар ташаббускор гуруҳини кўрсатган ҳолда эълон қилади.

Қуйидагилар:

қасддан содир этилган жинояти учун илгари судланган фуқаролар;
ўзларига нисбатан жиноий иш қўзғатилганлиги муносабати билан қонун томонидан таъқиб этилаётган фуқаролар;

диний ташкилотлар ва бирлашмаларнинг профессионал хизматчилари Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод этиб рўйхатга олинмайдилар.

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA САЙЛОВЛДИ ТАШВИҚОТИ

Сайловолди ташвиқоти Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинган кундан эътиборан бошланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларга, сиёсий партияларга, сайловчилар ташаббускор гуруҳларига Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси томонидан белгиланадиган тартибда оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишда тенг ҳуқуқ берилади. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларга сайловчилар билан йиғилишларда ҳамда сайловчилар учун қулай бўлган бошқа шаклда учрашувлар ўтказишда тенг ҳуқуқ берилади. Йиғилишлар ва учрашувлар ўтказиладиган вақт ҳамда жой ҳақида сайловчиларга олдиндан хабар қилинади.

Давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг раҳбарлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларга сайловчилар билан учрашувлар ўтказишни ташкил этишда, зарур маълумот ва ахборот материаллари олишда ёрдам кўрсатишлари шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларга ўзининг келгуси фаолият дастури билан чиқиш ҳуқуқи берилади. Номзодларнинг дастурлари республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши қаратилган бўлмаслиги, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қилмаслиги, уларда уруш, миллий, ирқий ва диний адоват тарғиботи, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини камситувчи хатти-ҳаракатларга даъват бўлмаслиги керак.

Ташвиқотни сайловчиларга бепул ёки имтиёзли шартларда товарлар бериш, хизматлар кўрсатиш (ахборот хизматлари бундан мустасно), шунингдек пул маблағлари тўлаш билан қўшиб олиб бериш тақиқланади.

Сайлов куни ташвиқот юритишга йўл қўйилмайди.

Сайлов бюллетени – бу Марказий сайлов комиссияси томонидан тегишли тартибда ва шаклда тасдиқланадиган, ўзида номзодлар ҳақидаги маълумотлар (фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган йили, эгаллаб турган лавозими)ни акс эттирган, фуқароларнинг овоз бериш ҳуқуқини амалга оширишни таъминловчи ҳужжат.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловига доир сайлов бюллетенининг шакли ва матни Марказий сайлов комиссияси томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар сайлов бюллетенига фамилияси, исми, отасининг исми, туғилган йили, эгаллаб турган лавозими (машғулотининг тури) ва иш жойи кўрсатилган ҳолда алифбо тартибда киритилади.

Сайлов бюллетенида уни тўлдириш тартиби тўғрисидаги тушунтириш бўлиши керак.

Марказий сайлов комиссиясининг фармойишига биноан сайлов бюллетенлари сайловга камида йигирма кун қолганида давлат тилида нашр этилади. Округ сайлов комиссиясининг қарорига биноан сайлов бюллетенлари сайлов округининг кўпчилик аҳолиси сўзлашадиган тилларда ҳам нашр этилиши мумкин.

Участка сайлов комиссиялари сайлов бюллетенларини сайловга камида уч кун қолганида округ сайлов комиссияларидан оладилар. Берилган ва олинган сайлов бюллетенларининг сонини тегишли округ ва участка сайлов комиссияларининг раиси ёки раис ўринбосари ёхуд котиби ўз имзоси билан тасдиқлайди.

Участка сайлов комиссияси оладиган сайлов бюллетенларининг сони сайлов участкаси бўйича сайловчиларнинг рўйхатларига киритилган сайловчилар сонидан ярим фоиздан кўп бўлиши мумкин эмас. Сайлов бюллетенининг ўнг томони юқори бурчагига участка сайлов комиссиясининг икки аъзоси имзо қўяди, имзолар участка сайлов комиссиясининг муҳри билан тасдиқланади. Комиссия томонидан тасдиқланмаган сайлов бюллетенларининг овозлари санаб чиқишда ҳисобга олинмайди.

ОВОЗ БЕРИШ ВА САЙЛОВ НАТИЖАЛАРИНИ АНИҚЛАШ

Овоз бериш – бу сайлов жараёнида сайловчилар томонидан давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатлигига, Президентликка

кўрсатилган номзодлардан бирини ёқлаб ёки унга қарши ўз фикрини билдиришдир.

Овоз бериш куни – сайлов жараёнида фуқароларнинг ўз сиёсий хоҳиш-иродалари амалга ошириладиган, кўрсатилган номзодларга овоз берадиган кун ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови, Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар халқ депутатлари Кенгашларига сайловларни ўтказиш куни қилиб уларнинг ваколат муддати тугайдиган йилнинг декабр ойи учинчи ўн кунлигининг биринчи якшанбаси белгиланган.

Овоз бериш сайлов куни соат 6 дан соат 20 гача ўтказилади. Овоз бериш вақти ва жойи тўғрисида участка сайлов комиссияси сайловчиларни сайловдан камида ўн кун олдин хабардор қилади.

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузурида, ҳарбий қисмларда, фуқароларнинг олис ва бориш қийин бўлган ерлардаги тураржойларида, шунингдек санаторийлар ва дам олиш уйларида, касалхоналар ҳамда бошқа доимий ишлайдиган даволаш муассасаларида тузилган сайлов участкаларида участка сайлов комиссияси, башарти рўйхатга киритилган барча сайловчилар овоз бериб бўлган бўлса, исталган вақтда овоз бериш тугаганлигини эълон қилиши мумкин.

Овоз бериш махсус ажратилган биноларда ўтказилади, уларда яширин овоз бериш учун етарли миқдорда кабиналар ёки хоналар жиҳозланиши, сайлов бюллетенлари бериш учун жойлар ажратилиши ҳамда сайлов қутилари ўрнатилиши керак. Сайлов қутилари овоз берувчилар улар ёнига албатта яширин овоз бериш кабиналари ёки хоналари орқали ўтиб келадиган қилиб жойлаштирилади.

Овоз беришни ташкил этиш, сайловчилар ўз хоҳиш-истакларини яширин билдиришларини таъминлаш, биноларни жиҳозлаш ва уларда зарур тартибни сақлаб туриш учун участка сайлов комиссияси жавобгардир.

Сайлов куни овоз бериш бошланишидан олдин участка сайлов комиссиясининг раиси комиссиянинг барча аъзолари иштирокида сайлов қутиларини текширади, пломбалайди ёки муҳрлайди.

Ҳар бир сайловчи шахсан овоз беради, бошқа кишилар учун овоз беришга йўл қўйилмайди. Сайлов бюллетенларини тегишли сайлов комиссияси сайлов участкаси сайловчиларининг рўйхати асосида паспорт ёки бошқа гувоҳнома кўрсатилгач беради. Ҳар бир

сайловчи сайлов бюллетенини олгани ҳақида сайловчилар рўйхатидаги ўз фамилияси рўпарасига имзо чекади.

Сайлов куни айрим фуқаролар маълум бир узрли сабабларга кўра ўз уйларида бўла олмаслиги мумкин. Масалан, меҳнат таътили, хизмат сафари ёки ўқув фаолиятининг тартиби (режими), давлат ва жамоат мажбуриятларини бажариш, сайловчи соғлигининг аҳволи ва бошқа ҳолатлар. Бунда сайловчининг бошқа маъмурий ҳудудга кетаётганлиги тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланган бўлиши керак.

Сайлов куни истиқомат жойида бўлиш имконига эга бўлмаган сайловчи ўз истиқомат жойидаги участка сайлов комиссиясидан сайлов варақаларини талаб қилиб олиши, Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодлар хусусида қарорга келиши ҳамда тўлдирилган сайлов варақаларини конвертга яширган ҳолда участка комиссиясига қолдириши мумкин. Сайловчи сайлов варақасини олганлиги ҳақида сайловчилар рўйхатига имзо чекади. Сайлов варақасининг нусхасини Марказий сайлов комиссияси белгилайди.

Айрим сайловчилар соғлиги ёмонлиги туфайли ёки бошқа сабабларга кўра овоз бериш учун ажратилган бинога кела олмаган ҳолларда участка комиссияси уларнинг илтимосига кўра комиссиянинг камида икки аъзосига сайловчилар турган жойда овоз беришни ташкил этишни топшириши мумкин.

Бу бевосита фуқароларимизга ҳар қандай ҳолатда ҳам ўз овозларини бера олиш имкониятининг яратилганидан далолат беради. Сайлов варақасини ёпиқ конвертда қолдирилиши фуқароларга ўз овозини беришини яширин тарзда амалга оширишини кафолатлайди.

Бирон-бир сабаб билан сайловчилар рўйхатига киритилмай қолган сайловчилар шахсини ва яшаш жойини тасдиқлайдиган ҳужжат асосида сайловчилар рўйхати иловасига киритиладилар.

Овоз берувчилар сайлов бюллетенларини яширин овоз бериш учун ажратилган кабина ёки хонада тўлдирадилар. Бюллетенларни тўлдириш вақтида овоз берувчидан бошқа бирон-бир кишининг ҳозир бўлиши тақиқланади. Бюллетенни мустақил равишда тўлдириш имконига эга бўлмаган сайловчи ўз хоҳишига кўра, сайлов комиссиясининг аъзоларидан, кузатувчилардан ва номзодларнинг ишончли вакилларида бошқа бирон кишини кабина ёки хонага таклиф қилишга ҳақли.

Сайловчи сайлов бюллетенига, ўзи ёқлаб овоз бераётган номзоднинг фамилияси рўпарасида, ўнг томонда жойлашган бўш квадратга белги-крестик (плюс) қўяди.

Овоз берувчи тўлдирилган бюллетенни сайлов қутисига ташлайди.

Марказий сайлов комиссияси округ сайлов комиссияларидан олинган баённомалар ва Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳузурида тузилган участка сайлов комиссияларидан олинган баённомалар асосида республика бўйича сайловчиларнинг умумий сонини; сайлов бюллетенлари ҳамда varaқалари олган сайловчиларнинг сонини; овоз беришда иштирок этган сайловчиларнинг сонини; ҳар бир номзодни ёқлаб берилган овозлар сонини; ҳақиқий эмас деб топилган бюллетенлар сонини аниқлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида иккита номзод иштирок этган тақдирда, овоз беришда иштирок этган сайловчиларнинг нисбий кўпчилик овозини олган номзод сайланган деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида иккитадан ортиқ номзод иштирок этган тақдирда, агар номзодларнинг ҳеч бири овоз беришда иштирок этган сайловчилар ярмидан кўпининг овозини ололмаган бўлса, сайловчиларнинг овозини энг кўп олган икки номзод иштирокида такрорий овоз бериш утказилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида турли сабаблар (номзоднинг ўлими, номзоднинг соғлиғи ҳолати сайловда иштирок этишни истисно этадиган даражада ёмонлашганлиги ёки Қонунда белгиланган бошқа сабабларга кўра унинг номзоди олинганлиги ва шунга ўхшаш сабаблар) натижасида биттагина номзод иштирок этган тақдирда, бу номзод, агар у овоз беришда иштирок этган сайловчилар ярмидан кўпининг овозини олган бўлса, сайланган деб ҳисобланади.

Сайлов, агар унда сайловчилар рўйхатига киритилган сайловчиларнинг 33 (ўттиз уч) фоизидан ками иштирок этган бўлса, ўтмаган деб топилади.

САЙЛОВ ЯКУНЛАРИНИ ЭЪЛОН ҚИЛИШ

Сайлов вақтида ёхуд овозларни санаб чиқиш чоғида йўл қўйилган ҳамда овоз бериш яқунларига таъсир этган қоидабузарликлар сабабли сайлов умуман ёки айрим округлар ёхуд айрим сайлов участкалари бўйича ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин. Сайловни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги қарор Марказий сайлов ко-

миссияси томонидан қабул қилинади ва бу қарор устидан овоз бериш яқунлари эълон қилинган кундан эътиборан ўн кун ичида Ўзбекистон Республикаси Олий судига шикоят қилиниши мумкин. Сайловни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзодларга тегишлидир.

Айрим округлар ёки участкаларда сайлов ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда, ана шу округлар, участкалар бўйича овоз бериш натижалари, башарти бу натижаларсиз ҳам сайлов умуман бўлиб ўтган деб топилиши мумкин бўлса, Марказий сайлов комиссиясининг қарорига биноан сайловнинг умумий натижаларидан чиқариб ташланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови яқунлари тўғрисидаги ахборот сайловдан кейин ўн кундан кечиктирмай Марказий сайлов комиссияси томонидан матбуотда эълон қилинади.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Ўзбекистон Республикасида сайлов ҳуқуқига умумий тавсиф	5
Ўзбекистон Республикасида сайлов ҳуқуқининг конституциявий асослари	8
Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқининг конституциявий тамойиллари	10
Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларининг таъминланиши	15
Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови жараёни	20
Фуқароларни сайловчилар рўйхатига киритиш	26
Номзодлар кўрсатиш ва уларни рўйхатга олиш	27
Ўзбекистон Республикасида сайловолди ташвиқоти	32
Овоз бериш ва сайлов натижаларини аниқлаш	33
Сайлов яқунларини эълон қилиш	36

**Даврон Аҳмедов
Ахрор Ҳошимхонов**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА
САЙЛОВ ҲУҚУҚИ ВА ЖАРАЁНИ**

**Муҳаррир: С. Мирзааҳмедова
Техник муҳаррир: У. Ким
Мусахҳиҳ: Ш. Мақсудова
Компьютерда саҳифаловчи: Н. Бегматова**

Босишга руҳсат этилди. 24.11.2007. Қоғоз бичими 60 × 84^{1/16}.
Таймс гарнитурасида офсет усулида босилди. Шартли б.т. 2,32.
Нашр т. 2,15. 10 000 нусхада чоп этилди.
Буюртма № 07-169

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи,
100129, Тошкент, Навоий, 30.

67.400.5(5Ў)

А 98

Аҳмедов Д.

Ўзбекистон Республикасида сайлов ҳуқуқи ва жараёни/ Д. Аҳмедов, А. Ҳошимхонов; Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. Т.: «O‘zbekiston», 2007. — 40 б.

И. Ҳошимхонов А.

ББК 67.400.5(5Ў)
ББК 66.3(5Ў)68